

ЦИВІЛІЗАЦІЙНО-ЦИКЛІЧНІ ПАРАДИГМИ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ЯК СКЛАДОВІ ПРОЦЕСІВ САМООРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Аналізуються цивілізаційно-циклічні парадигми історико-культурологічних трансформацій сучасності, які при цьому розглядаються як складові механізму процесів самоорганізації суспільства в добу глобалізації.

Ключові слова: культура, культурологія, культуротворчість, цивілізація, глобалізація, людина, циклічність розвитку, природа, космос.

Анализируются цивилизационно-циклические парадигмы историко-культурологических трансформаций современности, которые при этом рассматриваются как составляющие механизма процессов самоорганизации общества в эпоху глобализации.

Ключевые слова: культура, культурология, культуротворчество, цивилизация, глобализация, человек, цикличность развития, природа, космос.

Civilization and cyclic paradigms of historical and culturological transformations of the present are analyzed. These transformations are examined as components of the mechanism of the processes of self-organization of the society in the era of globalization.

Key words: culture, culturology, cultural creation, civilization, globalization, individual, the cycle of development, nature, space.

Доба цивілізації поставила перед людством немало кардинальних викликів, від адекватності відповідей на які багато в чому залежить не стільки сьогодення, скільки майбутнє цивілізаційної світової спільноти. У цих умовах пріоритетними в процесі вирішення карколомних проблем сучасності стають методологічні засади, криза яких негативно впливає на наукову еволюцію. У зв'язку із цим важливо знайти методологічні механізми, які фундують процеси самоорганізації, саморозвитку цивілізації та суспільства і їх рушійної сили — культури [4]. Саме тому актуальним є вивчення цивілізаційно-циклічних парадигм історико-культурологічних трансформацій, які є складовими процесів самоорганізації суспільства. На жаль, і донині ця тематика все ще залишається малодослідженою. Автор частково у своїх працях уже висвітлив означену тематику й проаналізував наявну літературу з обраних проблем [28; 29].

Вивчення історико-культурологічних парадигм глобалізаційної еволюції цивілізації потребує пошуку і розроблення нових методологічних концептуальних основ [18]. Нині спостерігається певна методологічна криза історико-культурологічних досліджень. У зв'язку із цим розглянемо своєрідну картину циклічного розвитку системи, яка охоплює відносини людини і суспільства, природи й космосу.

Природні цикли різної тривалості та глибини — космічні, геологічні, кліматичні, гідрологічні, біосферні, біологічні, популяційні та ін. — існують мільярди років незалежно від людини. З формуванням суспільства виникли соціальні цикли, які характеризують його динаміку: демографічні, технологічні, науково-технічні, економічні, соціальні, політичні, освітні, у сфері науки, культури, етики, ідеології і як узагальнення їх сумісної динаміки — історико-культурні цикли різної тривалості — середньострокові, довгострокові, столітні, тисячолітні та ін. Спробуємо системно розглянути історико-культурні цикли, зважаючи на те, що їх основою є, власне, сама людина. Методологічний орієнтир при цьому — той переконливий факт, що люди самі створюють історію та культуру і мають можливість вибору мети діяльності та шляхів і методів її досягнення. І саме від вибору і результатів діяльності людини залежить загалом розвиток суспільства та його культури [13; 27].

Загальновідомо, що ритми і цикли людини на Землі є провідними. Саме вони визначають основу її життєдіяльності. Добові ритми зумовлюються обертанням Землі навколо своєї осі, а їх результат — цикли сну та неспання з періодичною зміною життєвої активності. Крім добових, існують також сезонні ритми, пов'язані з послідовністю зміни пір року, зумовлені обертанням Землі навколо Сонця. Пристосовуватися до умов зовнішнього середовища, що змінюються, людині допомагають так звані річні ритми. Серед них виокремлюють 7- або 8-річні ритми, а також 11-, 12- та 28-річні сонячні ритми. 7- та 8-річні цикли називають ритмами здоров'я. Вони характеризуються чергуванням підйомів і спадів стану фізичного та психічного здоров'я, звідси — чергування життєвої та культуротворчої активності. У семирічних циклах фази послабленого здоров'я відповідає перший рік життя і далі з періодичністю 7 років — вік 7, 14, 21 тощо, а в разі восьмирічних циклів — перший рік життя, з періодичністю 8 років — вік 8, 16, 24 тощо. Лікарі підтверджують ритм здоров'я тривалістю 7 років і визначають перехідний вік людини в 7, 14, 21 рік [1]. Ритм планетарного життя людини формується основними його етапами — дитинством, отроцтвом, юністю, зрілістю та просвітленістю.

Ритми культуротворчої активності людини пов'язані з біоритмами головного мозку й свідчать про взаємозв'язок його матеріальних і духовних інтересів. Експериментально вивчено п'ять біоритмів мозку [19]. У системному пізнанні біоритмів головного мозку ще багато незрозумілого, але наявність фізіологічної основи відчуття прекрасного, що викликане збігом біоритмів головного мозку з ритмами відомостей та конструкцій природи, які ми відтворюємо, є вже очевидним. Їх визначальну роль можна спостерігати в структурі та складі багатьох явищ і культуротворчих процесів, що стосуються музики, поезії, архітектури, фізики та ін. [20, с. 236–237].

Ритми і цикли життєвої активності людини пов'язані та обумовлені розташуванням Землі, Місяця і Сонця у світовому просторі. На життєву активність людини суттєво впливає місячний цикл, який складається з чотирьох фаз Місяця, загальна тривалість яких — 28–29,5 днів. Дослідження біоритмів органів людини свідчать, що найбільше вони реагують на критичні фази Місяця — при новому та повному місяці. Отже, рушійною силою розвитку космічних ритмів людини є Сонце, а джерелом розвитку — Місяць [11]. Розглянемо вплив Сонця на космобіоритми людини та суспільства.

Психічні ритми людини зумовлені її психічним розвитком. Помітні зрушення в психічному стані людини пов'язані з 12-річними ритмами і складають 12, 24, 36 тощо або іншу послідовність, також кратну 12-ти рокам, але зменшену на 6 років, тобто 6, 18, 30 тощо років [1]. Ці ритми залежать від процесів рівності, яка виникає під час спільного руху Землі, Сонця та Всесвіту.

Таким чином, якщо тотальна суть людини зумовлена космосом, його законами і ритмом життя, то розвиває її вона вже сама на основі власного мислення, глобальної цілісності людства і культуротворчої діяльності суспільства. Космічний статус людини залежить від взаємодії планетарних і зоряних систем у межах Космосу. Отже, людина має величезний, ще не реалізований запас космічної енергії [23, с. 87]. Щоб реалізувати цю енергію, вона повинна мати розвинену свідомість у вказаній системі «людина й суспільство, природа і космос». Революційне оновлення свідомості людини, розширення її до космічного рівня не є далекою перспективою — це завдання вже нині є найважливішою проблемою людства, в її вирішенні люди вбачають шлях до свого спасіння від катастрофи, яка наближається і може бути наслідком всевітнього відчуження людини та її культури від природи, суспільства та себе самої. Зважаючи на космопланетарну сутність людини, можна розглядати її як складну цілісність, яка містить такі рівні: космічний, соціальний, природний, духовний, розумний, свідомий, діяльнісний, психологічний [1; 12, с. 62–163]. Природно, людина — це високоорганізована система, але зауважимо, що Суспільство, Природа та Космос мають не менший ступінь організованості, і людина в цій системі є лише своєрідним атомом. Усі означені вище рівні людської цілісності, згідно із системними законами та нашими спостереженнями, повинні мати право на існування і бути тотожними цілому.

З метою визначення методологічної «палітри» пізнання розвитку суспільства і людини розглянемо різні цикли історичного розвитку людської культури та цивілізації, насамперед соціально-історіометричні. Повторюваність і передбачуваність космічних та особливо сонячно-планетарних явищ неминуче свідчили про їх вплив на розвиток соціуму, суспільно-культурний прогрес. Як відбувається історичний процес — прямолінійно, стрибками або зигзагоподібно? Чи можливе повернення до деяких пунктів або відтворення старих форм

у нових? Чи все в історії незворотно? А, можливо, людські культури, суспільно-економічні формації та етнічні системи переживають, як і все у Всесвіті, народження, розквіт і смерть?

Уже стародавні мислителі здійснювали спроби визначити зв'язки між станом людського організму та коливаннями оточуючого її фізичного середовища, яке перебуває у відомій залежності від Сонця [15]. Але перші соціально-економічні цикли, які пов'язані з відновленням активної частини основного капіталу, відкрив Жюльєр. Він визначив їх тривалість — 7–11 років, тобто в середньому 9 років. Саме такий інтервал спостерігався в останні 30 років ХХ ст. в середньострокових циклах виробництва світових обсягів валового продукту, мінімальні темпи росту якого — кризові роки — 1973, 1982, 1991. Таким чином, наприкінці ХІХ ст. склалася думка про існування в економічній науці єдиного «індустріального» або «ділового» циклу тривалістю 7–11 (8–10) років [10; 15].

Не з'ясовано головного: чому циклічний розвиток історико-культурного процесу відбувається в середньому 11 років. На основі оброблення великого статистичного матеріалу О. Л. Чижевський разом з К. Е. Ціолковським, В. І. Вернадським та іншими вченими одним із перших звернув увагу на зв'язок між історією людства, соціокультурними, процесами, космічними явищами та геологічними процесами, які відбуваються на планеті Земля. Він створив цілісну концепцію, яка розкриває специфіку взаємодії космічних та історико-культурних процесів на Землі [24].

О. Л. Чижевський зазначав, що стрімке посилення сонячних потоків через дію на нервову та гормональну системи індивідуальних організмів спричиняє підвищення колективного збудження. Як епідемії холери й грипу, існують і своєрідні «психічні епідемії», сплески негативної емоційності, агресивності, екстремальної поведінки. Згідно з теорією О. Чижевського, «вторгнення» на Землю сонячних агентів переводить потенційну нервову енергію цілих груп людей у кінетичну, яка потребує розрядки в русі та дії. У разі наявності спільної ідеї, єдиної мети, імпульсивно підвищується соціальна роздратованість мас, яка у своєму виході назовні приводить до соціальних рухів, змінює звичний ритм функціонування соціуму, загальний соціокультурний фон. У разі відсутності спільної ідеї активний вплив сонячних потоків на людей призводить до індивідуальних і групових аномалій поведінки — злочинності, хуліганства, колективної істерії, різних антикультурних екзальтацій. О. Чижевський указував, що від космічних та сонячних чинників впливу на Землю залежить не тільки кількість злочинів та нещасних випадків, а й народжуваність, поширення епідемій та інші процеси. Ціолковський оцінив ідеї молодого вченого як «створення нової сфери людського знання» [17; 24].

Водночас О. Чижевський відзначав об'єктивний зв'язок людської історії та культури з усіма процесами, які відбуваються у Всесвіті,

очевидну залежність людини від близького та далекого Космосу. Провідний учений зафіксував такий поділ історико-культурних подій за періодами різної активності Сонця: перший період мінімального збудження триває три роки; другий період наростання збудження — два; третій період максимального збудження — три; четвертий період зниження збудженості — три [24].

Здійснений ним статистичний облік подій всесвітньої історії за 500 років (з XV до XX ст.) з урахуванням періодів різної активності Сонця показав їх поділ за чотирма періодами циклу, а саме: у першому періоді циклу (3 роки) відбуваються 5 % усіх історичних подій; у другому (2 роки) — 20 %; у третьому (3 роки) — 60 %; у четвертому (3 роки) — 15 % [25].

Проілюструємо деякі дані третього періоду історіометричного циклу (періоду максимального збудження). Це лише декілька прикладів із численних збігів сонячної та людської активності протягом всесвітньої історії, які наведені в його працях.

Згадаємо поворотні пункти всесвітньої історії: роки особливо сильної плямостворюючої діяльності Сонця — 1830, 1848, 1860, 1870, 1905, 1917 — є роками великих суспільних потрясінь: 1830 р. — Липнева революція, 1840 р. — Лютнева революція, 1860 р. — революція в Італії, 1870 р. — Паризька комуна, 1905 та 1917 рр. — перша і друга російські революції.

Водночас назвемо аналогічно й хрестові походи: 1094–1096 рр. — I хрестовий похід; 1147 р. — II хрестовий похід; 1187 р. — III хрестовий похід; 1194 р. — IV хрестовий похід; 1212 р. — хрестовий похід дітей; 1224 р. — V хрестовий похід; 1270 р. — VII хрестовий похід. VI хрестовий похід, який у 1248 р. здійснили не маси, а Людовик IX з невеликим військом.

Таким чином, від максимуму до максимуму, а іноді й через декілька максимумів, коливається історико-культурне життя народів, дотримуючи директив космічного чинника [25].

У 1996 р. опубліковано довідник «Історія двох тисячоліть у датах» [15], у якому достатньо детально подано хронологію найзначущіших подій Нової ери людської історії, зоркема й останнє століття, найвідоміші події якого були зіставлені з геліокоsmічною статистикою [2]. У результаті порівняльного аналізу цих даних сформульовано висновки, які повністю підтвердили відкриття Чижевського.

Соціально-інноваційні цикли. Наприкінці XIX — початку XX ст. вчені багатьох країн приділяли увагу створенню теорії економічних (назвемо їх соціально-інноваційними) криз і циклів, вивчали рух цін і процентних ставок у XIX ст. й виявили, що, крім «звичних» ділових циклів Жюгляра, існують довгостроковіші коливання світової кон'юнктури. У 1913 р. голландський учений Ян Ван Гельдерен уперше висунув тезис про існування довгострокових економічних ци-

клів, які охоплюють усі сторони процесу відтворення і являють собою повністю самостійне явище [9].

Одночасно М. Туган-Барановський першим у світі розробив учення про закономірність циклічності соціально-економічної динаміки, пов'язаної з періодичністю промислових криз, як чинника, який впливає на зміни в суспільно-культурному житті [21]. Проте науковець лише впритул наблизився до відкриття тривалих соціально-інноваційних циклів. Тривалі хвилі в економіці вперше виявив та дослідив учений М. Д. Кондратьєв у 1922–1928 рр., котрий у своїх працях на статистичному матеріалі по США та Великій Британії показав регулярність 50–60-річних флуктуацій цін та виробництва у «світовій капіталістичній системі» та їх вплив на траєкторію соціально-культурного розвитку. Дослідження М. Кондратьєва продовжив Й. Шумпетер у «Циклах бізнесу» (1937), де він не тільки позначив відкриті хвилі ім'ям Кондратьєва, а й пов'язав їх з власною теорією інновації [8; 32]. Протягом майже 40 років після Й. Шумпетера західний світ не відчував більшого інтересу до хвиль М. Кондратьєва, або К-хвиль. У 1973 р. відбулася світова енергетична криза: як своєрідна помста за поразку в арабо-ізраїльській війні арабські країни в 4 рази підвищили ціни на нафту. Стагнацію, яка виникла в результаті того, що екстенсивні затратні технології стали знищувати самих себе, Г. Менш (1975) назвав «технологічним глухим кутом» [31]. Він проаналізував третій кондратьєвський цикл, який закінчився «великою депресією», і спрогнозував закінчення четвертого в 1994 р. Таким чином, на сьогодні з часів промислової революції кінця XVII ст. людство прожило чотири «тривалі хвилі Кондратьєва».

Узагальнююча думка в літературі стосовно тривалих хвиль, сформульована в епоху 1983–1992 рр., зводиться до загальної схеми датування щонайменше для 5 останніх К-хвиль (тобто за період останніх 300 років) та має такі особливості: 1) К-хвилі виявляються передусім у виробництві, а вже потім у цінах на товари, причому ріст галузевого виробництва й інфраструктурних інвестицій у світову економіку (тобто зростання окремих провідних галузей) відбувається швидше, ніж зростання економік окремих держав; 2) К-хвилі є результатом групування основних інновацій, які просувають «технологічні революції»; ці «революції», у свою чергу, створюють провідні галузі промисловості. Основні інновації відповідають незадоволеним потребам та ринковому попиту, вони активізують процеси росту й мають стосовно будь-якої конкретної економіки частково внутрішнє (еволюційне) походження; 3) К-хвилі є «міжнародним явищем», вони більше помітні за даними міжнародного виробництва, ніж за даними виробництва окремих держав; це процеси світової економіки та передових національних економік.

Подальше дослідження закономірностей соціально-економічного та соціально-культурного розвитку в К-хвилях дозволило дійти

висновку, що великі цикли кон'юнктури, які розпочинаються на зламі та в середині століть, по суті, якісно неоднакові. В одних акцент перетворень направлений на зміну технологічних укладів (ТУ), що, згідно з теорією, яку розробив у 80–90-х рр. С. Глазьев [5], відповідають певному еталону світових рівнів галузевого розвитку, пов'язаних у єдину систему ТУ (глобалізації економіки). В інших відбуваються процеси, які узгоджують із цими ТУ соціальні інститути, що регулюють суспільні відносини. Людство ще не навчилася долати кризові процеси мирним шляхом. Хоча соціогенез має еволюційний характер, точки біфуркації його К-хвиль супроводжуються революційними подіями і навіть суспільними катастрофами. Остання така катастрофа відбувається нині у формі глобальної екологічної кризи, яка посилюється ще й соціально-політичними та соціально-культурними катастрофами в різних макрорегіонах Земної кулі (Югославія, Кавказ, Афганістан, Індонезія та ін.).

С. Афанасєв [3], на основі оброблення фактичного матеріалу, дійшов висновку, що два великі цикли кон'юнктури синхронізують з геологічним затемнено-перигелієвим циклом тривалістю 108 років. Інакше кажучи, дві «кондратьєвські хвилі» наче вкладаються в цей цикл [14].

Походження довгих К-хвиль у складі соціально-інноваційних циклів та їх вплив на історико-культурні процеси суспільства набувають космопланетарного підтвердження. Енергія, яка поглинається природою та людьми у вигляді порцій хвильових та корпускулярних випромінювань Сонця і космосу, надає ці імпульси суспільству в переломних точках його розвитку.

Як відомо [1], вісь Землі змінює свій кут нахилу таким чином, що точки рівнодення зміщуються на один градус приблизно за 72 роки. Отже, повне обертання точок рівнодення стосовно зодіакальних сузір'їв відбудеться за 25920 років ($72 \times 360 = 25920$), а за 2160 років ($25920 : 12 = 2160$) точки рівнодення переходитимуть в інші зодіакальні сузір'я. Першу цифру називають платонівським роком, а другу — платонівським місяцем. За період платонівського року північний полюс Землі описує еліпс, один із фокусів якого максимально наближений до центра Галактики, а другий максимально віддалений від нього. Ця обставина і є визначальною в поведінці людини, оскільки потужне гравітаційне випромінювання із центра Галактики збільшує активність людини в разі наближення до нього і зменшує — у разі віддалення. Згідно з останніми даними астрофізики, в центрі Галактики зосереджена велика кількість речовини, маса якої у 2,5 млн разів перевищує масу Сонця, тоді як радіус означеної зони лише в 3 рази більший за радіус Сонця [22].

Оскільки історико-культурні події розгортаються в системі двох послідовно з'єднаних космічних атракторів, кожен із яких складається з двох пентадних структур [30, с. 124], час одного історичного

циклу за період платонівського місяця дорівнюватиме 108 рокам ($2160:20=108$), а час елементарного історичного ритму фіксуватиметься 9 внутрішніми зв'язками в структурі космологічного атрактора і становитиме 12 років ($108:9=12$). Таким чином, ще раз підтверджується косморитміка соціально-історіометричних циклів за Чижевським та соціально-інноваційних подій тривалістю 108 років, які називають тривалими К-хвилями М. Кондратьєва.

Отже, можна підсумувати. Механізм циклічних змін соціально-історіометричних, соціально-культурологічних та соціально-інноваційних ритмів має характер періодичної повторюваності хронометрично визначених космоперіодів, кожен із яких разом з відтворенням деяких ознак історичного минулого несе в собі інновації, які багато в чому зумовлюють подальший розвиток суспільства, культури і цивілізації [8, с. 24–83; 24].

Нарешті, розглянемо етнічні цикли. Розвиток культури — органічна складова історії етносу. Тому детермінацію руху культури слід шукати передусім у розвитку основи етносу. Історик, культуролог та етнолог Л. М. Гумільов [7] розглядав етнос як маргінальне утворення, яке перебуває на межі соціального і природного світів і є їх сполучною ланкою. Етнос — це динамічна система. З одного боку — верхня ланка біоенергетики свого ландшафту, з іншого — частина соціуму, суспільного організму, який складають реальні живі люди, члени тих або інших спільнот. Поняття етносу не збігається ні з біологічним поняттям раси, ні із соціальним поняттям національності. Етноси виникають, розвиваються та зникають, проходячи у своєму розвитку закономірні фази етогенезу.

Життя етносу, визначене Л. Гумільовим історичним шляхом на матеріалі Всесвітньої історії, що фіксується хронологією подій, триває в межах 1200–1500 років. Протягом цього життєвого циклу спостерігається поступова втрата життєвих, енергетичних сил, біосферної зарядженості етносу. Відповідь на питання про те, звідки, з яких джерел виникає ця «запасливість» етносу, надає теорія пасіонарності.

Відповідно до теорії біосфери В. Вернадського, біогенна міграція атомів космічних елементів завжди прагне свого максимального проявлення; уся жива речовина планети слугує джерелом вільної енергії та безпосередньо впливає на соціально-культурні процеси. Л. Гумільов довів, що під впливом природних законів етноси як сталі форми об'єднання людей проходять у своєму розвитку декілька обов'язкових стадій: від народження — через розквіт — до згасання. Джерелом цього природно-історичного процесу і є енергія живої речовини Землі. Саме вона по космічно запрограмованих каналах впливає на етноси. Л. Гумільов лише намітив основні напрями в пізнанні взаємозв'язку біокосмічних та соціальних закономірностей. Конкретний механізм їх взаємодії, який дозволяє прогнозувати близькі

та віддалені результати, залишився багато в чому нез'ясованим, що у свою чергу зумовлено багатьма нерозкритими процесами створення та функціонування біосфери, поліетносфери [26] та ноосфери. Окремі особистості здатні отримати надлишковий енергетичний імпульс, у результаті чого стають активним організуючим початком великих і малих етнічних груп. Такий надлишок біохімічної енергії живої речовини, який дозволяє перебороти інстинкт самозбереження та призводить до фізіологічного, психічного й соціального наднапруження, називається пасіонарністю, а люди, які наділені відповідним енергетичним зарядом та мають підвищений потяг до дії, — пасіонарними. Саме вони є головними рушіями історії та культури.

Механізм зв'язку між пасіонарністю, який живиться біохімічною енергією живої речовини біосфери та поведінкою пасіонарців, є дуже простим. Звичайно в людей, як у тваринних організмів, енергії стільки, скільки необхідно для підтримання життя. Якщо організм людини здатен «увібрати» енергії з навколишнього середовища більше, ніж необхідно, то людина створює навколо себе відносини і зв'язки, які дозволяють застосовувати енергію в будь-якому з обраних напрямів. Це може бути і створення нової релігійної або культурологічної системи чи ересі, й розроблення наукової теорії або винаходу, і побудова храму, і реформування консервативної системи тощо. При цьому пасіонарії є не тільки виконавцями, а й організаторами. Пасіонарність може проявлятися і з позитивним, і з негативним знаком, зумовлюючи як подвиги, культуротворення, так і злочини, руйнування, зло. Ці феномени мають природні біохімічні та біофізичні причини і зрештою кореняться в космічних закономірностях, що спричиняє проблему, яка потребує культурологічного й загальнонаукового осмислення: взаємообумовленість нервово-біотичних та фізико-космічних процесів, встановлення онтологічних закономірностей, які є їх основою і поки що не виявлені. Л. Гумільов не тільки поглибив та конкретизував ідеї В. Вернадського, а й намітив шляхи для їх подальшого розвитку. Згідно з головним біогеохімічним принципом В. Вернадського, біогенна міграція атомів космічних елементів у біосфері завжди прагне максимального свого проявлення: уся жива речовина планети є джерелом вільної енергії та може виконувати роботу. На цій основі Л. Гумільов дійшов висновку: наша планета отримує з Космосу більше енергії, ніж необхідно, для підтримання рівноваги біосфери, що призводить до ексцесів, які зумовлюють серед тварин явища на зразок перельотів сарани або масових міграцій гризунів, а серед людей — пасіонарні поштовхи (вибухи етногенезу). Отже, пасіонарність (як здатність до цілеспрямованих наднапружень) з природно-космічної точки зору — це вроджена здатність організму абсорбувати енергію зовнішнього середовища та видавати її у вигляді роботи. Чи виробляє цю енергію Сонце та зірки або ще якісь невідомі джерела в глибинах Галактики — засвідчить подальший розвиток

науки. Космічні кругообіги — це наша повсякденність, настільки звична, що мало хто замислюється над їх всевітністю.

Але найскладніші моменти в житті етносу, а отже, і в житті людей, — це зміни фаз етногенезу, так звані фазові переходи. Фазовий перехід завжди є глибокою кризою, викликаною не тільки стрімкими змінами рівня пасіонарності, а й необхідністю психологічного руйнування стереотипів поведінки заради пристосування до нової фази. Фази етногенезу та фазові переходи переживає будь-який етнос, хоча і по-різному. У фазовому переході виникає багато можливих альтернатив руху етносу в історичному часі, у такому разі слід надати належне мистецтву історика в об'єктивному трактуванні того або іншого обраного шляху руху. Зміни пасіонарності в процесі етногенезу створюють історичні події. Отже, історія відбувається не взагалі, а саме в конкретних етносах та суперетносах, кожен із яких має свої запас пасіонарності, стереотип поведінки, систему культуротворчих цінностей — етнічну домінанту [6; 7].

Залежно від пасіонарного напруження в житті етносу Л. М. Гумільов виокремлює такі фази: інкубаційний період, наприкінці якого з пасіонарної популяції виділяються нові етноси (тривалість — 150–160 років, тобто 7–8 поколінь); акматична фаза (~ 300 років); фаза надламу (~ 200 років); інерційна фаза (~ 300 років); фаза обскурації, яка може тривати від 100 до 200 років з переходом до фази регенерації та реліктової, яка іноді проявлялася для окремих етносів за межами 1500 років. Згідно з нашими підрахунками, інкубаційний період — це ~ 15–16 соціально-історіометричних циклів; фаза підйому, акматична й інерційна ~ 27–28 соціально-історіометричних циклів або ~ 3 соціально-інноваційні цикли; фаза надламу ~ 18–19 соціально-історіометричних циклів або ~ 2 соціально-інноваційні; фаза обскурації з переходом її до фази регенерації та реліктової ~ 9–20 соціально-історіометричних циклів або ~ 2–3 соціально-інноваційні. Якщо вилучити інкубаційний період та підрахувати кількість соціально-історіометричних циклів в етнічному циклі за мінімальними значеннями ($27 \times 3 + 18 + 9 = 108$), то тривалість соціально-інноваційного циклу (108 років) дорівнюватиме кількості соціально-історіометричних циклів (108 шт.)! Це число в нумерології називають постійною Універсуму [6; 7; 25].

Таким чином, аналіз цивілізаційно-циклічних парадигм історико-культурологічних трансформацій у добу глобалізації доводить, що суспільство, людина в процесі історико-культурологічної еволюції багато в чому залежать від механізму природних, космічних, соціальних ритмів та циклів. Саме від них значною мірою залежать процеси пасіонарності тих чи інших етносу, культури, цивілізації, їх трансформації в історичному часі та просторі. Вивчення механізму взаємодії означених цивілізаційно-циклічних процесів самоорганізації суспільства надає змоги передбачити можливості подальшої історико-культурологічної еволюції цивілізації в умовах глобалізації.

Список літератури

1. Александров И. А. Космический феномен человека : человек в антропном мире / И. А. Александров. — М. : Агар, 1999. — 432 с. — (Человек — Природа — Космос).
2. Александров С. И. Атлас временных вариаций природных, антропогенных и социальных процессов. Т. 2. Циклическая динамика в природе и обществе / С. И. Александров, А. Г. Гамбурцев. — М. : Науч. мир, 1997. — 485 с.
3. Афанасьев С. Л. Современные седиментационные наноциклы — 9; 30; 31,2; 87,6; 108,6; 451,8 лет — и циклы Кондратьева генерируются Луной и Солнцем / С. Л. Афанасьев // Циклы природных процессов, опасных явлений и экологическое прогнозирование : сборник. — М., 1991. — Вып. 1. — С. 148–154.
4. Богуцький Ю. П. Самоорганізація культури: онтологія, динаміка, перспективи : монографія / Ю. П. Богуцький // Ін-т культурології АМУ. — К. : Веселка, 2008. — 199 с. : іл. — Бібліогр. : С. 185–197.
5. Глазьев С. Ю. Теория долгосрочного технико-экономического развития / С. Ю. Глазьев. — М. : Владар, 1993. — 310 с.
6. Гумилев Л. Н. География этноса в исторический период / Л. Н. Гумилев. — Л. : Наука, 1990. — 253 с.
7. Гумилев Л. Н. Этносфера : история людей и история природы / Л. Н. Гумилев. — М. : Экспресс, 1993. — 544 с.
8. Кондратьев Н. Д. Избранные сочинения / Н. Д. Кондратьев. — М. : Экономика, 1993. — 542 с.
9. Кузьменко В. П. Инновационная теория экономических циклов и прогнозирование общественного развития / В. П. Кузьменко // Инвестиционная политика в регионе / В. П. Кузьменко. — К., 1992. — С. 221–235.
10. Кузьменко В. П. Цикличность социально-политико-экономических процессов и их прогнозирование / В. П. Кузьменко // Посредник. — 1994. — № 66. — С. 15–17 ; № 67. — С. 16–18
11. Маркелова Л. И. Луна и биологическая активность человека / Л. И. Маркелова, Ф. К. Величко // Твое здоровье. — 1990. — № 3. — С. 26–28.
12. Маркс К. Сочинения. Т. 42 / К. Маркс, Ф. Энгельс. — 2-е изд. — М. : Политиздат, 1974. — 535 с.
13. Моисеев Н. Н. Как далеко до завтрашнего дня, 1917–1993 : свободные размышления / Н. Н. Моисеев. — М. : Изд-во МНЭПУ, 1998. — 228 с.
14. Модельски Дж. Волны Кондратьева, развитие мировой экономики и международная политика / Дж. Модельски, У. Томпсон // Вопр. экономики. — 1992. — № 10. — С. 35–48.
15. Небо, наука и поэзия : античные авторы о небесных светилах, об их именах, восходах, заходах и приметах погоды. — М., 1992. — 456 с.
16. Овсянников А. А. История двух тысячелетий в датах : справ. пособие / А. А. Овсянников. — Тула, 1996. — 822 с.
17. Орлова Э. А. Культура и личность / Э. А. Орлова // Культурология. XX век : в 2 т. : энциклопедия. — СПб., 1998. — Т. 1. — С. 348.
18. Павленко Ю. Стадійна та полілінійна природа цивілізаційного процесу / Ю. Павленко // Сучасність. — 1996. — № 5. — С. 117–125.
19. Соколов А. А. Математические закономерности электрических колебаний мозга / А. А. Соколов, Я. А. Соколов. — М. : Наука, 1976. — 97 с.

Розділ 1. Теорія та історія культури

---

20. Сороко Э. М. Структурная гармония систем / Э. М. Сороко ; под. ред. Е. М. Бабосова. — Минск : Наука и техника, 1984. — С. 236–237.
21. Туган-Барановский М. И. Промышленные кризисы в современной Англии, их причины и ближайшие влияния на народную жизнь : диссертация / М. И. Туган-Барановский. — СПб., 1894. — 572 с. ; Туган-Барановский М. И. Периодические промышленные кризисы. История английских кризисов / Общая теория кризисов : избранное / М. И. Туган-Барановский. — М., 1997. — 573 с.
22. Хорунжий С. С. София — Космос — Материя : устои философской мысли отца Сергея Булгакова / С. С. Хорунжий // Вопр. философии. — 1989. — № 12. — С. 73–90.
23. Циолковский К. Э. Собрание сочинений. В 4 т. Т. 4 / К. Э. Циолковский. — М., 1964. — 460 с.
24. Чижевский А. Л. Космический пульс жизни / А. Л. Чижевский. — М. : Пульс, 1995. — 345 с.
25. Чижевский А. Л. Физические факторы исторического процесса / А. Л. Чижевский. — Калуга : Марс, 1924. — 282 с.
26. Шейко В. М. Інтересування культур і концепція поліетносфери : (до проблеми співвідношення понять) / В. М. Шейко // Схід-Захід : іст.-культурол. зб. / Сх. ін-т українознав. ім. Ковальських [та ін.]. — Х., 1999. — Вип. 2. — С. 160–172.
27. Шейко В. М. Культурологія : навч. посіб. / В. М. Шейко, Ю. П. Богущький, Е. В. Германова де Діас. — Київ : Знання, 2012. — 494 с.
28. Шейко В. М. Сучасна культура: динаміка та тенденції розвитку / В. М. Шейко // Вісн. Держ. акад. кер. кадрів культури і мистец. — 2000. — № 2. — С. 5–10. — Бібліогр.: 12 назв.
29. Шейко В. М. Формування основ культурології в добу цивілізаційної глобалізації (друга половина XIX — початок XXI ст.) : монографія / В. М. Шейко, Ю. П. Богущький. — К. : Генеза, 2005. — 592 с.
30. Юнг К. Г. Проблема души современного человека / К. Г. Юнг // Филос. науки. — 1989. — № 8. — С. 114–126.
31. Mensch G. Stalemate in Technology : Innovation Overcome the Depression / G. Mensch. — Cambridge (Mass.), 1979. — 436 p.
32. Scumpeter J. Business Cycles : A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process / J. Scumpeter. — New York ; London, 1939. — 362 p.

Надійшла до редколегії 13.01.2014 р.